

DYSERTACJE DOKTORSKIE NAPISANE
W INSTYTUCIE HISTORII KOŚCIOŁA I PATROLOGII
KATOLICKIEGO UNIwersYTETU LUBELSKIEGO JANA PAWŁA II
SFINALIZOWANE W ROKU AKADEMICKIM 2017/2018 I 2018/2019

Ks. Tomasz BAŁUKA CM, *Instytut Teologiczny Księża Misjonarzy w latach 1910-2000*. Promotor: ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk SDB. Recenzenci: Ks. prof. dr hab. Józef Marecki (UPJPII w Krakowie), dr hab. Mirosław Golon, prof. UMK (Toruń).

DOI: <http://dx.doi.org/http://dx.doi.org/10.18290/rt20674-6>

Przystępując do zbadania dziejów Instytutu Teologicznego Księża Misjonarzy w Krakowie, autor zainspirowany został osobą samego Założyciela zgromadzenia – świętym Wincentym a Paulo, który organizując rekolekcje i misje ludowe był zatroskany w swym powołaniu o stan intelektualny i moralny kandydatów przygotowujących się do posługi duszpasterskiej. To dla nich, w myśl ustaleń i zarządzeń Soboru Trydenckiego, przygotowywał i głosił rekolekcje przed święceniami wyższymi. Wnosił istotną troskę o należyłą formację seminaryjną posługując się misjonarzami francuskimi, którzy na przełomie XVII i XVIII wieku na terenie Polski organizowali seminaria duchowne. Bazując na tym, misjonarze polskich prowincji, w tym prowincji krakowskiej, a później polskiej, wykazali się podobnymi zdolnościami współorganizując z biskupami fundatorami misjonarski zakład wychowawczy zwany dalej Instytutem Teologicznym Księża Misjonarzy.

Analizując historię utworzonego na progu XX w. Instytutu, można dokładniej poznać, że dzieło to odpowiadało na ówczesne zapotrzebowania kościelno-społeczne. Działalność Instytutu, a wcześniej misjonarskiego seminarium, odśloniła umiejętność odczytywania znaków czasu przez ówczesnych księży misjonarzy. To właśnie ci formatorzy duchowieństwa ze wszech miar starali się, mimo niekiedy sprzeciwu biskupów, kapituły oraz nie zawsze sprzyjających warunków politycznych i ogólnego stanu oświaty i szkolnictwa w kraju, ukazać piękno misjonarskiej pracy, poświęcając się formacji i pracy seminaryjnej z młodymi. Pełni dobrych intencji, ciesząc się u studentów autorytetem, kontynuowali misję prowadzenia seminarium i misjonarskiego Instytutu trzymając się wiernie reguł Zgromadzenia.

Ramy czasowe dysertacji obejmują 90 lat działalności Instytutu. Zakres chronologiczny pracy został wytyczony z jednej strony datą utworzenia Instytutu (1910), a z drugiej – datą Roku Jubileuszowego Chrześcijaństwa (2000) i pewnymi zmianami personalnymi kadry wychowawczej, leżącymi w kompetencji władz Zgromadzenia. Data końcowa opisu dziejów, dla niektórych może wydawać się jako sztucznie przyjęta, jest też umowną datą wśród historyków zgromadzenia, jako data graniczna w nowych publikacjach.

Chcąc zrealizować postulaty badawcze prezentowanej pracy, autor musiał zmierzyć się ze znalezieniem odpowiedzi na następujące pytania: jak doszło do powołania Instytutu w ramach seminarium misjonarskiego? Jak został zorganizowany i w jaki sposób funkcjonował? Jak realizowano proces kształcenia i wychowywania alumnów? oraz jaki wkład wnosili nauczyciele i wykładowcy do nauki i kultury polskiej?

Zasadniczym celem podjętych badań było ukazanie historii i działalności Instytutu Teologicznego misjonarzy usytuowanego w sercu starego Krakowa przy ul. Stradomskiej, pomiędzy Wawelem a Kazimierzem uznanymi za pomniki historii, gdzie mieszczą się zabudowania należące do Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księża Misjonarzy. To właśnie w tych budynkach pod numerem 4 znajdowało się misjonarskie seminarium duchowne istniejące od 1732 r., a przekształcone na mocy reskryptu Ministerstwa Wyznań i Oświecenia w Wiedniu 8 lipca 1910 r. w Instytut Teologiczny z prawami państwowymi, który kryje w sobie bogatą historię domu i seminarium misjonarskiego zapisaną na kartach dziejów trzech przedostatnich wieków.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. również odrodzona Prowincja Polska Księża Misjonarzy podjęła staranie o uznanie praw szkoły wyższej przez władze państwowe. Na pismo, wniesione przez ks. wizytatora Kaspra Słomińskiego (1906-1925) 19 lutego 1921 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, po uzyskaniu aprobaty ówczesnego ministra Macieja Rataja, Naczelnik Państwa Józef Piłsudski zatwierdził w 1922 r. prawa szkoły wyższej Instytutu Teologicznego. Uczelnię jako szkołę wyższą umieszczono w wykazie obejmującym uniwersytety i szkoły wyższe, równorzędne uniwersytetom. Ministerstwo WRiOP ponownie potwierdziło prawa Instytutu w 1929 r. Akt ten miał doniosłe znaczenie dla dalszych studiów. Słuchacze Instytutu Teologicznego na Stradomiu mogli odtąd po jego ukończeniu przystępować do egzaminów doktorskich na uniwersytetach państwowych w Polsce i za granicą. Po II wojnie światowej, mimo początkowych ustnych zapewnień władz oświatowych, te uprawnienia zostały faktycznie odwołane. Studenci, aby uzyskać odpowiednie stopnie naukowe, musieli studiować dodatkowo w innych uczelniach teologicznych w kraju (na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego do rozwiązania go w 1954 r., na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie) i na zagranicznych uczelniach. W dwudziestoleciu międzywojennym Instytut Teologiczny nie tylko kształcił alumnów Zgromadzenia Misji, lecz również eksternistów. Pierwszymi byli dwaj uczniowie paulini, rozpoczynający rok akademicki 1924/25. W spisach alumnów spotykamy następnie alumna z diecezji częstochowskiej 1926/27, augustianów 1929/30, pijarów 1931/32, cystersów i michalitów 1937/38. Liczba studentów systematycznie wzrastała. W pierwszym roku działalności było ich 25. W 1918 r. – 15, w 1926 r. – 30, 1932 r. – 100, a w 1938 r. – 170 alumnów, w tym 127 misjonarzy, 21 pijarów, 9 paulinów, 6 augustianów, 4 cystersów i 3 michalitów. Doszło nawet do podziału zajęć w Domu Stradomskim i Kleparskim.

Wykładowcy ITKM prowadzili też działalność naukowo-dydaktyczną na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na przykład ks. K. Michalski, który był rektorem Uniwersytetu w roku akademickim 1931/32. Wyniki działalności naukowej i popularnonaukowej prezentowały i prezentują redagowane na Stradomiu periodyki: „Roczniki obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego a Paulo”, „Rocznik Mariański” i „Meteor”.

Prowadzenie uczelni wyższej zobowiązywało do troski o angażowanie odpowiednio przygotowanych specjalistów. Ich nazwiska są do dziś wspominane, szczególnie w tych przypadkach, gdy pozostawili po sobie pisemną spuściznę. Poza wymienionymi profesorami powstającego Instytutu – należy wyliczyć następujących wykładowców: ks. Konstanty Michalski (wykładał w 1910-1921), profesor filozofii; ks. Paweł Dylla (1918-1928), profesor historii Kościoła; ks. Józef Baron (1923-1973), profesor prawa kanonicznego; ks. Karol Rzychoń (1924-1932), profesor apologetyki i dogmatyki; ks. Franciszek Willim (1927-1961), profesor Pisma św. i języka hebrajskiego; ks. Hieronim Feicht (1928-1939), profesor wielu dyscyplin, bardziej znany jako muzykolog, ale także uczący teologii moralnej, patrologii, historii Kościoła, katechetyki; ks. Marian Józef Stark (1930-1961), profesor teologii moralnej; ks. Stanisław Kalla (1930-1938), profesor patrologii; ks. Franciszek Śmidoda (1931-1934), profesor historii Kościoła i patrologii; ks. Władysław Stawinoga (1931-1975), profesor prawa kanonicznego, liturgiki, rubryk; ks. Wilhelm Szymborn (1930-1947), profesor homiletyki i teologii pastoralnej; ks. Franciszek Bracha (1935-1987),

profesor teologii dogmatycznej; ks. Hugo Król (1931-1941), profesor misjologii; ks. Norbert Kompalla (1935-1940), profesor teologii moralnej, prawa kanonicznego, historii Kościoła i patrologii; ks. Aleksander Usowicz (1936-2002), profesor filozofii i wielu innych przedmiotów. Spoza Zgromadzenia – ks. Ferdynand Machay (1931-1935), profesor nauk społecznych i ks. Stanisław Mazanek (1933-1943), profesor katechetyki.

Okres II wojny światowej i zakazy prowadzenia nauczania przez polskie uczelnie zmusiły Instytut do kontynuowania wtedy tajnego nauczania bez przyjmowania eksternistów. W grudniu 1943 r., po zajęciu niemal w całości budynków Domu Stradomskiego przez wojska okupacyjne, wszyscy studenci musieli zamieszkać w domu kleparskim. Powrócili do zrujnowanych pomieszczeń w 1945 r.

W 1973 r. Episkopat Polski wydał wytyczne w celu zorganizowania studiów kościelnych w Polsce w oparciu o istniejące wydziały teologiczne, z którymi mogły nawiązywać umowy o afiliację seminaria duchowne spełniające określone wymagania. Umowy te mogły być zawierane za zgodą Stolicy Apostolskiej. Ówczesny wizytator ks. Tadeusz Gocłowski podjął rozmowy z kard. Karolem Wojtyłą w celu nawiązania współpracy z Papieskim Wydziałem Teologicznym.

W 1973 r. podpisano już pierwszą umowę najpierw na 4-letni okres próbny. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż stopnie naukowe nie posiadały aprobaty władz państwowych, a sytuacja ta zmieniła się dopiero w 1981 r. w momencie utworzenia Papieskiej Akademii Teologicznej, przekształconej później w Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Współpraca ta umożliwiła uzyskiwanie stopni naukowych przez alumnów Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, które są uznawane przez polskie władze oświatowe. Absolwenci Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy uzyskiwali stopień magistra teologii dzięki podpisanej umowie o współpracy stradomskiej uczelni z Papieskim Wydziałem Teologicznym (1973-1981), a od 1981 r. z Papieską Akademią Teologiczną w Krakowie. Od 2009 r. współpraca ta jest realizowana z Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Nieprzerwanie od zakończenia II wojny światowej Dom Stradomski, w którym znajduje się Instytut, pełni funkcję centralnej placówki prowincji. Mieści się w nim zarząd prowincji: wizytator, ekonom prowincji, często jeden z radców, sekretariat prowincji, Wyższe Seminarium Duchowne misjonarzy, Seminarium Internum od 1957 r. z przerwą w latach 1988-2000, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego, centralna biblioteka i archiwum prowincji, Muzeum Historyczno-Misyjne oraz kościół seminaryjny pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła, który służy okolicznym wiernym i sympatykom. W murach Instytutu po II wojnie światowej na misjonarskiej uczelni pojawiły się następane wspólnoty, m.in. albertyni, bonifratrzy, filipini, kameduli, karmelici, zmartwychwstańcy, reformaci, saletyni, salwatorianie. Obecnie wspólnotę Instytutu tworzą następujące wspólnoty zakonów i zgromadzeń: michalici, misjonarze, pijarzy, kanonicy regularni, augustianie, cystersi, kombonianie, trynitarze, alumni seminarium prowincji wschodniej misjonarzy pw. Świętych Cyryla i Metodego, a także studenci filozofii z Wyższego Seminarium Duchownego świętych Cyryla i Metodego w Orchard Lakes z siedzibą w Krakowie.

Po dziś dzień Instytut bierze udział we wszystkich przejawach życia katolickiego w Polsce, a przede wszystkim przygotowuje przyszłych księży dla Zgromadzenia Misji i innych zgromadzeń zakonnych. Instytut jeszcze w niedalekiej przeszłości dawał podstawy do pracy naukowo-wychowawczej seminariów: Gorzów-Paradyż oraz Gdańsk-Oliwa.

Instytut, pomimo swej wielkiej działalności dydaktyczno-wychowawczej, nie doczekał się jeszcze pełnej monografii. To zagadnienie poruszone było jedynie fragmentarycznie w krótkim opracowaniu na łamach „Meteora” (dwumiesięcznika kleryków Księży Misjonarzy) w 1935, Srebrny Jubileusz Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu 1910-1935, autorstwa ks. Alfonsa Schletza oraz w pracy magisterskiej Jerzego Chrzczonowicza zatytułowanej „Instytut Misjonarzy w latach 1910-1945”. Te obydwie publikacje w sposób niewystarczający ukazują dzieje misjonarskiego zakładu, jego genezę oraz historię poprzedzającą otwarcie Instytutu.

Podjęty temat badawczy ujęty został w 4 rozdziałach. Pierwszy rozdział omawia genezę i powstanie Instytutu. Poczynając od przybliżenia charyzmatu Zgromadzenia Misji, przybycia misjonarzy na Stradom, dziejów seminarium stradomskiego, utworzonego w 1732 r. poprzez rys wspólnej historii seminarium misjonarskiego z seminarium diecezjalnym w misjonarskich zabudowaniach, po założenie własnego zakładu naukowego o nazwie Instytut Teologiczny w 1910 r. oraz podanie podstaw materialnych instytucji. W kolejnym rozdziale ukazano kwestie podstaw prawnych działalności zakładu naukowego i całą strukturę organizacyjną Instytutu. Trzeci rozdział zapoznaje czytelnika z pracą dydaktyczno-wychowawczą Instytutu w aspekcie formacji ascetyczno-intelektualnej wspólnoty kleryckiej. W ostatnim rozdziale nakreślony został istotny wkład naukowy kadry nauczycielskiej Instytutu w życie społeczno-kulturalne.

Materiały do powstania niniejszej monografii stanowiły przede wszystkim zbiory archiwalne. W jej przygotowaniu wykorzystano bogaty materiał źródłowy zamieszczony w artykułach drukowanych w periodyku seminaryjnym „Meteor”, w „Rocznikach Obydwoh Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo”, w „Rocznikach Wincentyńskich”, w „Naszej Przeszłości” oraz w „Informatorach ITKM”. Istotne w scharakteryzowaniu dziejów Instytutu okazały się kroniki seminarium, książki pamiątkowe, szczególnie te wydawane z okazji ważnych rocznic przeżywanych przez Zgromadzenie w Polsce. Dużą pomocą w opracowaniu tematu służyła literatura przedmiotu w postaci historycznych opracowań. Jednakże niewystarczająca ilość materiałów drukowanych sprawiła konieczność przeprowadzenia kwerendy naukowej w archiwach kościelnych i państwowych w kraju i poza granicami. Prezentowane studium opiera się przede wszystkim na materiałach archiwalnych. Spośród archiwów kościelnych w kwerendzie zostały objęte: Archiwum Centralne Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Rzymie, Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu, Archiwum Instytutu Wydawniczego „Nasza Przeszłość” w Krakowie, Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie oraz Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Kwerendę przeprowadzono również w archiwach państwowych: Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Uzupełniającą kwerendę przeprowadzono także w Instytucie Pamięci Narodowej w Krakowie z siedzibą w Wieliczce. Kwerenda w Instytucie Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Miasta Krakowa, Archiwum Narodowym w Krakowie oraz Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy we Lwowie odnośnie do działalności samego Instytutu nie przyniosła spodziewanych efektów.

Natomiast należy stwierdzić, że w zasobach archiwów IPN i Archiwum Akt Nowych w Warszawie znajdują się materiały związane z represjami i inwigilacją poszczególnych placówek misjonarskich, całej prowincji oraz poszczególnych członków Zgromadzenia.

W pracy autor świadomie zrezygnował z tego elementu, bowiem nie były to naciski Urzędu Bezpieczeństwa, Służby Bezpieczeństwa i Urzędu do Spraw Wyznań, po roku 1950, na Instytut, ale były one na poszczególnych członków Zgromadzenia oraz na całe Zgromadzenie.

W związku z tak szerokim zagadnieniem będzie w przyszłości przygotowana rozprawa dotycząca dziejów Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księża Misjonarzy w latach po II wojnie światowej i tam zostanie przewidziany cały blok tematów związany z represjami wobec misjonarzy oraz instytucji prowadzonych przez księży misjonarzy, a także nacisków, jakie były wówczas podejmowane przez aparat bezpieczeństwa. W tej rozprawie zajęto się wyłącznie funkcjonowaniem samego Instytutu od momentu jego utworzenia przed I wojną światową do roku dwutysięcznego. Natomiast wszystko to, co działo się, czyli wszelkiego rodzaju naciski aparatu bezpieczeństwa, branie kleryków do wojska zarówno misjonarskich jak i innych oraz wszelkiego rodzaju inwigilacja i represje, w tej pracy zostały pominięte, a jedynie zasygnalizowane.

W wyniku przeprowadzonej kwerendy najwięcej materiałów źródłowych dostarczył zasób archiwum misjonarskiego w Krakowie. Materiały z wymienionych powyżej instytucji archiwal-

nych są źródłem pobocznych informacji powiązanych z funkcjonowaniem misjonarskiego seminarium, a później już samego Instytutu. Te dokumenty prezentowały: sprawy majątkowe posiadłości gruntowej misjonarzy na Stradomiu oraz administrację podatkową, akta seminaryjne i sprawy Seminarium Duchownego w Krakowie z częściowo wspólną historią z seminarium misjonarskim, historię Zgromadzenia Misji i poszczególnych konfratrów pracujących w seminarium oraz w Instytucie w Krakowie w badanym okresie, współpracę z Papieskim Wydziałem Teologicznym, późniejszą Papieską Akademią Teologiczną, obecnie Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II.

Opracowanie problematyki zawartej w tytule niniejszej dysertacji wymagało przyjęcia odpowiedniej metody badawczej. W prezentowaniu wyników badań posłużono się metodą analizy i syntezy, a tam gdzie wymagała tego sytuacja, zastosowano także metodę statystyczną.

Głównym osiągnięciem prezentowanej pracy jest po raz pierwszy w historii Zgromadzenia w Polsce szeroko przedstawiona działalność Instytutu poczynając od 1910 r., pod wyłącznym zarządem misjonarzy w Polsce, ukazująca jego genezę, strukturę, formację alumnów i wkład uczelni w dziedzinę nauki i kultury. Instytut naukowy nie istnieje bez studentów, dlatego też w pracy zaprezentowano dokładniejszy zarys formacji ascetyczno-intelektualnej alumnów i sposoby formowania ich postaw duszpasterskich. Tak ukształtowani przez swoich profesorów seminarzyści stawali się przyszłymi formatorami i kierownikami w seminariach, które powierzano pod opiekę Zgromadzeniu w Polsce. W latach międzywojennych (1935 r.) powierzono misjonarzom kierownictwo śląskiego seminarium duchownego w Krakowie dla diecezji katowickiej. Tam posługiwali oni do 1955 roku. Po II wojnie światowej powierzono misjonarzom kierownictwo w trzech ośrodkach diecezjalnych. W 1947 r. w seminarium duchownym w diecezji gorzowskiej, w którym pracowali aż do jego zamknięcia w 1961 roku. Diecezja gorzowska od roku 1952 miała jeszcze drugie seminarium duchowne w Gościkowie-Paradyżu, gdzie posługę i zarząd pełnili także misjonarze od czasu jego powstania i nadal pełnią. W kolejnych latach rozkwitu Instytutu i szkolenia kadry duchownych, misjonarze objęli także zarząd i nauczanie w seminarium duchownym w Gdańsku-Oliwie. Od 1965 r. kilku misjonarzy pełniło posługę w seminarium diecezjalnym w Olsztynie. Instytut Teologiczny na przestrzeni swojej wieloletniej działalności był nie tylko uczelnią kształcąca kapłanów. Formował, przygotowując do pracy duszpasterskiej z wiernymi w kraju i za granicą, przyszłych misjonarzy, wychowawców i profesorów, ale także organizował i prowadził badania naukowe w dziedzinach filozofii i teologii. Zasadne więc było przesłanie działalności najbardziej wybijających się misjonarzy, czy innych absolwentów Instytutu, którzy zapisali się na kartach współczesnej historii, oddziałując na formację religijną wiernych w ośrodkach, z którymi byli związani przez dłuższy etap swojego życia, prowadząc typową działalność misyjną lub społeczną. Działalność Instytutu obejmowała kształtowanie postaw osobowych wielu pokoleń, a tym samym odcisnęła swoje znamię na dorobku kulturowym społeczeństwa polskiego. Z jego działalnością zetknął się bowiem szeroki krąg ludzi, z których wielu zapisało się chlubnie w dziejach nauki, sztuki i kultury chrześcijańskiej. Istotną sprawą jest znajomość tej części dziedzictwa Zgromadzenia Księża Misjonarzy, jakim jest Instytut Teologiczny, realizujący cele dla których przed stu laty został ukonstytuowany w Krakowie na Stradomiu.

Instytut ten jest zakładem naukowym, który wychowuje i kształci przyszłych kapłanów, w tym także przyszłych misjonarzy. Jest to nie tylko konkretne miejsce, zespół budynków, wspólnota ludzi, ale przede wszystkim przestrzeń duchowa, droga życia, środowisko wielorakiej formacji, jakiej podlegają kandydaci do kapłaństwa.

I. Geneza i powstanie Instytutu. 1. Zgromadzenie Misji w Krakowie. 2. Seminarium Stradomskie Księża Misjonarzy. 3. Utworzenie Instytutu Teologicznego. 4. Podstawy materialne Instytutu. **II. Struktura organizacyjna Instytutu.** 1. Podstawy prawne działalności. 2. Zarząd

uczelnia. 3. Kadra nauczycielska. 4. Alumni. **III. Formacja ascetyczno-intelektualna.** 1. Życie codzienne i ćwiczenia duchowe; 2. Kształcenie alumnów: a) Ratio studiorum; b) Realizacja programu nauczania. 3. Organizacja czasu wolnego. **IV. Wkład Instytutu w naukę i kulturę.** 1. Działalność naukowa i społeczna kadry nauczycielskiej. 2. Aktywność wydawnicza Instytutu. 3. Rozwój instytucji kulturalno-naukowych Instytutu: a) Biblioteka; b) Archiwum; c) Muzeum historyczno-misyjne.

Ks. Tomasz Baluka CM
e-mail: tomiem@wp.pl

Ks. Waldemar HANAS, Caritas archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej w latach 1917-1939. Promotor: ks. dr hab. Leszek Wilczyński, prof. UAM. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Dariusz Zagórski (UMK Toruń), ks. dr hab. Norbert Jerzak (Wrocław). DOI: <http://dx.doi.org/http://dx.doi.org/10.18290/rt20674-11>

Posłannictwo miłosierdzia jest jednym z najważniejszych zadań Kościoła katolickiego. Dobroczynność jest widoczna od początku Kościoła. W kolejnych stuleciach dobroczynność katolicka stale się rozwijała, dając początek licznym szpitalom, przytułkom i zbożnym dziełom społecznym. Dobroczynność sięga początków państwa polskiego i chrześcijaństwa, choć jej szczególnie rozwój nastąpił dopiero pod koniec średniowiecza. Nowy etap rozpoczął się wraz z rozbiorami, a w Wielkopolsce dzieło miłosierdzia połączone zostało z wysiłkami Kościoła i elit na rzecz podtrzymania ducha narodowego i oporu przeciwko pruskiemu zaborcy. Działalność charytatywna przejawiała się wieloma oddolnymi inicjatywami, w których zaznaczyła się rola duchowieństwa, ziemiaństwa oraz elit gospodarczych. Nowej siły nadało jej uwspółcześnienie Kościoła za pontyfikatu Leona XIII. Przełomowa encyklika *Rerum novarum* z 1891 roku wkrótce przyniosła efekty także w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej, choć tutejszy Kościół cierpiał z powodu represyjnej polityki kulturkampfu.

Ogłoszenie encykliki *Rerum novarum* nadało wysiłkom społecznym wiernych nowej dynamiki. Liczne oddolne inicjatywy poddawano stopniowemu usystematyzowaniu i unowocześnieniu. W ten sposób w Niemczech narodził się ruch Caritas, który do 1922 roku objął swym zasięgiem cały kraj, budując struktury parafialne, diecezjalne i ogólnokrajowe. Trwający kilkadziesiąt lat proces integracji ruchu charytatywnego doprowadził do scentralizowania dobroczynności katolickiej w Niemczech, a wkrótce przyniósł też podobne dążenia w skali całego świata.

Na ziemiach polskich ten sam proces przebiegał znacznie wolniej między innymi ze względu na presję rządu pruskiego wywieraną na arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskich, szykany administracyjne, poddawanie instytucji kościelnych kontroli, a później także ze względu na wakaty na stolicach arcybiskupich w Gnieźnie i Poznaniu. Związek pomiędzy brakiem władzy duchownej i zahamowaniem procesu budowy zjednoczonego ruchu Caritas w Wielkopolsce był szczególnie widoczny, gdy rozwój tutejszego Caritas porówna się z analogicznym procesem trwającym w Niemczech. Fakt ten oraz znaczne rozproszenie ruchu dobroczynności katolickiej w archidiecezjach „wielkopolskich” stanowiły poważną przeszkodę. Był to powód, dla którego pierwsza inicjatywa Caritas w Wielkopolsce, zapoczątkowana w 1907 roku za sprawą księży Piotra Warzyniaka i Stanisława Adamskiego, zakończyła się niepowodzeniem.

Katastrofa społeczna i gospodarcza, wywołana skutkami I wojny światowej (1914-1918), stworzyła okoliczności do rozwoju zintegrowanego ruchu Caritas w nowych warunkach. Wów-